

Az egyenlőtlenségek értelmezéséről és tendenciáiról

Szelényi Iván–Mihályi Péter: Az egyenlőtlenségek új formái. Magyarország az Orbán-korszakban, 2010–2025. Tárki, 2026, 195 o.
Iván Szelényi–Péter Mihályi: Inequalities: origins and consequences. Understanding the post-communist period, 1989–2025. Tárki, 2026, 191 o.

Bevezetés

Szelényi Iván és Mihályi Péter 2026 januárjában kiadott két válogatáskötete különféle helyeken megjelent cikkek gyűjteménye. A kötetek – noha heterogén forrásokból válogatták őket – külön-külön is konzisztens egységeket alkotnak, és egymással is jól harmonizálnak. A konzisztencia természetesen adódik a szerzők érdeklődéséből, hasonló módszertani alapállásából, egységes problémakezeléséből és a világhoz való nagyon hasonló hozzáállásából. Szelényi Iván a szociológia tudományának fényes nemzetközi karriert befutott alakja, akinek korai városzociológiai, társadalomelméleti és társadalomszerkezeti munkássága már azelőtt helyet biztosított neki a magyar elméleti és empirikus tudományosság csúcsregióiban, amikor a hetvenes évek kommunista visszarendeződése egyik példát statuáló intézkedésének keretében 1975-ben kitessékelték Magyarországról. Mihályi Péter közgazdász akadémikus, akinek aktív karrierjében megfért egymás mellett az elemző közgazdász, az egyetemi oktatói és – rövid ideig – a gyakorló kormányzati szerep is. Kettejük munkássága akkor fonódott egybe, amikor Thomas Piketty hatalmas világkarriert befutott művének magyarországi bemutatója kapcsán elkezdtek beszélgetni arról, hogy a nemzetközi baloldali-liberális értelmiség által ünnepeelt sztárközgazdásznak *A tőke a 21. században* című műve (Piketty, 2015) valóban arról szól-e, amit a címében sugall, illetve hogy Pikettynek miben nincs igaza. A beszélgetésből nagyon termékeny tudományos kapcsolat alakult ki, amelynek egy részét foglalja össze ez a két kötet. Azért csak egy részét, mert közben közös könyvük is megjelent a járadék fogalmáról (Mihályi & Szelényi, 2019) és a posztkommunista kapitalizmusok variánsairól (Szelényi & Mihályi, 2020), illetve Szelényi Iván 2019-es válogatáskötete is tartalmaz közös cikket (Szelényi, 2019). E művek tárgyukban, megközelítésükben, fogalomhasználatukban egyaránt szerkesztési részei a közös életműnek, kiegészítik, pontosítják, felhasználják az itt ismertett két kötet cikkanyagának tartalmát.

A ténynek, hogy itt egy közgazdász és egy szociológus együttműködésének eredményéről beszélünk, külön is kiemelendő jelentősége van. Az általuk középpontba emelt kérdések jó része (például az illiberalizmus természete, a poszt-kommunista rendszerek összehasonlító elemzése, a járadék fogalma, a morális pánik politikai, szociológiai és gazdaságpolitikai jelentősége) mind olyan területek, amelyekre nemcsak hogy lehetséges, de kifejezetten kívánatos is multidiszciplinárisan tekinteni, megértésükhöz és megértetésükhöz többoldalú elemzéseket érdemes folytatni.

A magyar nyelvű, Magyarország 2010 és 2025 közötti folyamatait értelmező gyűjtemény és az angol nyelvű, az 1989–2025-ös időszakot átívelő, alapvetően nemzetközi összehasonlításokat és alaposabb akadémiai igényű elemzéseket tartalmazó kötet két egymást kiegészítő vállalkozás az egyenlőtlenségek eredetének és következményeinek feltárására. A magyar kötet tizenhét magyar nyelvű, döntően a kortárs közpolitikai fejleményekhez kapcsolódó cikket és két hosszabb, többszemélyes interjút tartalmaz, az angol válogatás pedig tizenkét, témaválasztásában akadémiai jellegű elemző, terjedelmes szociológiai tanulmányt foglal magában. A könyvek nyomtatásban nem jelentek meg, viszont mindkét kötet elektronikus formában, szabadon elérhető a kiadó honlapján.¹ A szövegek korábbi megjelenési helyei rangos hazai és nemzetközi fórumok – többek között az *Élet és Irodalom*, a *Mozgó Világ*, a *Theory and Society*, a *Cambridge Journal of Economics*, a *Comparative Sociology*, az *International Political Anthropology*, az *Acta Oeconomica* vagy a *Public Choice* –, ami a válogatás tudományos beágyazottságát is jelzi.

A két kötet két külön szerkesztett válogatás, nem fordításai egymásnak; közvetlen céljuk zömmel aktuális társadalmi és gazdasági jelenségek értelmezése, magyarázata, ám néhány tanulmányban explicit módon, másutt afféle „melléktermékként” olyan fogalmi és empirikus kereteket hoznak létre, amelyek az egyenlőtlenségről folyó kortárs vitákat új rendezőelvek szerint képesek strukturálni.

A kötetek felépítése

A magyar nyelvű kötet két részletes és alapos szakmai életútinterjúval kezdődik. Az első, 2025 novemberében készült interjúban az idén január elején elhunyt Kolosi Tamással beszélget Mihályi Péter és Szelényi Iván, nagyobb részben Kolosi szakmai életútjáról és az általa vizsgált tudományos kérdésekről. Mindemellet természetesen a magyar társadalomban az 1980-as és 2020-as évek között bekövetkezett változásokról, a szociológiai megismerés módszertanáról, az empirikus társadalomtudomány művelésének esélyeiről is részletesen szó esik. A másik szakmai interjúban Szelényi Iván munkássága áll a középpontjában. Itt Melegh Attila és Mihályi Péter kérdezik a professzort. A beszélgetés – A hatalom természete az illiberális rendszerekben címmel – egy igazi nagy intellektuális utazás, kezdve Konrád György és Szelényi Iván epikus, nagy jelentőségű, értelmiségről

¹ <https://tarki.hu/szelenyi-mihalyi-egyenlotlensegek-uj-formai>

szóló könyvével (Konrád & Szelényi, 1978), folytatva azzal, hogy Marx és Polányi Károly munkássága hogyan itatta át ennek a korszakos könyvnek a megállapításait, majd pedig részletesen elemezve a Kádár-korszak és az Orbán-rezsim értelmiségpolitikáját is. Végül – Mihályi és Szelényi (2019) alapján – az Orbán-rendszer működési sajátosságainak megismerésében az annyira fontos „járadékos társadalom” fogalmát felhasználva segítenek eligazodni.

A két nagy lélegzetű beszélgetést követő többi összegyűjtött, egybeszerkesztett írást tematikailag három nagyobb csoportba sorolhatjuk. A módszertanilag és elméletileg leginkább fajsúlyos első csoportba a *járadék definíciójáról*, az egyenlőtlenségek alakulásában játszott szerepéről szóló írások tartoznak. Az írások másik nagyobb csoportja az *illiberalizmus természetével és kilátásaival* foglalkozik; zömmel nemzetközi összehasonlítások, a trumpizmus természetével foglalkozó írások, illetve geopolitikai összekapcsolódások elemzései tartoznak ebbe a csoportba. A cikkek harmadik csoportjába az *Orbán-rendszer jellemzőivel*, a rezsim kialakulásának körülményeivel, ideológiájával, társadalomszerkezeti vonatkozásaival kapcsolatos írások sorolhatók, valamint azok a tanulmányok, amelyek a rendszer értelmiségpolitikáját, bevándorlással és életforma-választással kapcsolatos attitűdjeit elemzik.

Tudományos státusukat illetően megint csak három csoportba oszthatjuk az írásokat. Egyfelől, különösképpen az angol nyelven megjelent válogatásban, alapos, *szociológia-elmélettörténeti jelentőségű kontribúciókat* találunk (Max Weber uralmi formáinak továbbgondolásával, a járadékok elméletével vagy éppen a gazdasági érintkezési formák ideáltípusaival foglalkozó írásokat). Másfelől a tanulmányok egy másik köre a *magyar szociológiatörténethez és a tudományszociológiához* szolgál adalékokkal (a két életútinterjú és a hozzájuk Szelényi Iván által írt bevezetők is besorolhatók ebbe a kategóriába). Végezetül a 2010 és 2025 közötti időszak aktuális fejleményeire reflektáló publicisztikákat, *aktuális közpolitikai kérdésekről* készített (a miniszterelnök 2014-es tuskányosi beszédét értelmező, a kormány Covid-kezelésére reagáló stb.) hozzászólásokat is szép számmal találunk a kötetekben.

A szerzők módszertani, tudományfilozófiai alapállását illetően figyelemre méltó a weberi hagyományokhoz való ragaszkodásuk. Ahogy a Szuverenitás: a szabadság védelme vagy a zsarnokság ideológiája? című cikkükben kifejtik:

„A társadalomkutató feladata az elemzés és nem az ítékezés. Max Weber nyomós érve: a társadalomkutató dolga nem az, hogy megmondja, hogy mit kell az embereknek csinálni, feladata azt feltárni, mit csinálhatnak. Normális körülmények között az elsődleges feladat a tények feltárása s az abból következő etikai-politikai döntési alternatívák bemutatása. Ezután a polgárok döntenek el demokratikus módon, hogy melyik alternatívát választják. De most nem ilyen idöket élünk.” (119. o.)

Max Weber A társadalomtudományi és társadalompolitikai megismerés „objektivitása” című írásában az empirikus állításokat következetesen elválasztja a normatív ítéletektől, miközben elismeri a kutatói nézőpontválasztás elkerülhetlenségét (magyarul lásd Weber, 1998).

A járadékokról

A járadék fogalmának rekonstrukciója a kötetek egyik legjelentősebb eredménye. A szerzők a járadékot elsődlegesen a hozzáférés szerkezetéből vezetik le: járadéknak tekinthető minden olyan jövedelem, amelynek forrása zárt, intézményesen korlátozott hozzáférésű erőforrás. Ez a meghatározás a weberi „nyitott” és „zárt” társadalmi kapcsolatok különbségtételére támaszkodik, ahol a kapcsolatok racionális okokból akkor zárulnak, ha a résztvevők pozíciójuk javítását a belépés korlátozásától remélik, s nyitottak maradnak, ha az új belépők bevonása növeli a közös nyereséget. A megközelítés előnye, hogy nem pusztán piaci erőfölénnyel magyarázza a rendkívüli jövedelmeket, hanem a hozzáférés intézményi és politikai szabályozását tekinti a járadék-képződés kulcsmechanizmusának.

A fogalmi váz klasszikus közgazdasági előzményei közül kiemelkedik *Ricardo bér-profit-járadék* hármasa. Ricardónak a különbözőzeti járadékról szóló elmélete eredetileg a föld eltérő termékenységére épült, ám a kortárs értelmezés a szolgáltatás- és szabályozásintenzív kapitalizmusban a hozzáférési zártság sokféle – licenclési, koncessziós, engedélyezési vagy hálózati – formáját is a járadék modern forrásaként azonosítja. A kötetek ennek megfelelően új tipológiát kínálnak: megkülönböztetik a *szükségési járadékot* (ez lényegileg ugyanaz, mint amit Ricardo azonosított: a szűkösen elérhető föld tulajdonlásából fakad), az *innovációs járadékot* (ahogy például J. Stiglitz értelmezte a szerzői jogok, a tudományos és ipari szabadalmak védeltsége által biztosított járadékokat), a *kizsákmányolási járadékot* (amelynek forrása az ipari, kereskedelmi vagy éppen politikai kartellek piackorlátozó összejátszása), végül pedig a *szolidaritási járadékot*, amelyet például a szakszervezetek és különféle társadalmi csoportok lobbizása biztosít tagjaik vagy egyes társadalmi kategóriák számára.

A szociológiai elméleti beágyazást Aage B. Sørensen (1996, 2005) *járadékalapú osztályelemzése* erősíti meg. Sørensen szerint az egyenlőtlenségek strukturális alapjai azokban a pozíciókban rejlenek, amelyek intézményesített előnyt (azaz járadékot) biztosítanak betöltőiknek, függetlenül az egyéni tulajdonságaiktól, képességeiktől vagy erőfeszítéseiktől. Ezzel a járadék nem csupán közgazdasági, hanem kollektív cselekvést szervező kategóriává is válik: a privilegizált hozzáférés védelme és megszerzése konfliktusokat, érdekellentéteket és sajátos csoportképződést is indukál. Ez a nézőpont összhangban van azzal, hogy a kötetekben a zárt társadalmi kapcsolatok elemzése központi társadalm szerkezeti-elemzési kategóriává válik, és jól illeszkedik a posztkommunista kapitalizmusváltozatok elemzéséhez is.

Arra a kérdésre, hogy mennyire elkerülhetetlen a járadék létezése a gazdaságok működésében, azt a választ adják, hogy szerintük járadékok mindig voltak, és a jövőben is elkerülhetetlenül részét képezik majd a gazdaság működésének, ennél fogva az egyenlőtlenségeknek is. Az átmenet korszakában – Magyarországon is – a klasszikus kapitalizmus minden ismert járadékformája jelen van, de különösen fontosak – és növekvő súlyúak – a Mihályi és Szelényi által is bemutatott „kizsákmányolási járadékok”, *à la* Stiglitz (2012). Részletesebb elemzéseiben a szerzőpáros arra is felhívja a figyelmet, hogy a járadékos pozíciók osztása szerves része az

illiberális hatalomgyakorlásnak, és hogy a járadék fontos az egyenlőtlenségek formálódásában, főleg 2010 után, amikor a protekcionizmus, újra-centralizálás, kereskedelmi és ipari tevékenységek működtetési jogainak politikai alapon történő újraszortása, a haveri kapitalizmus is alakítja a jövedelemeloszlást. A járadékok jelenléte azonban nem mindig rossz, hiszen például a szolidaritási járadékokban – ha nem túlzottan torzító hatásúak – tükröződhet egy társadalmi értékválasztás is, ami döntő lehet annak meghatározásában, hogy a társadalom hajlandó-e megfizetni ezt az árat a szociális békéért.

Az illiberalizmus térhódításáról

Mihályi és Szelényi írásai közül több is foglalkozik az illiberalizmus magyarországi és világszintű terjedésével. Az egyik leginkább átfogó és szélesen merítő írásukban (Magyarország útja Közép-Európából az Illiberális Internacionáléba) így fogalmaznak:

„Az Illiberális Internacionálé országaiban zajló nemzetállami ellenforradalom – gondolatmenetünk logikája és optimista reményeink szerint – valójában nem más, mint a négy, általunk felsorolt »baj« orvoslására vonatkozó, beteljesíthetetlen ígéretek halmaza.” (76. o.)

Az illiberalizmus értelmezéséhez a kötetek négy, egymást erősítő strukturális tényezőt azonosítanak: 1. az alacsonyabb jövedelmi rétegek relatív lecsúszása a világ gazdaságilag fejlettebb részén (az Egyesült Államokban, Nyugat-Európában és Kelet-Európában), 2. a tőke globális mobilitása a lokális politikai döntéshozatallal szemben, 3. a politika professzionalizálódása (amin azt értik, hogy a gyorsan változó komplex társadalmi folyamatok által támasztott kognitív kihívások az elitektől való elidegenedéssel járhattak), valamint 4. a munkaerő szabad áramlása, vagyis – másképpen fogalmazva – a nemzetközi migráció felerősödése.

Ha szabad itt különvéleményt megfogalmazni, véleményem szerint ezek önmagukban nem elegendők az illiberalizmus kialakulásának magyarázatához; idesorolhatunk még számos olyan tényezőt, amelyekről egyébként különösen érdekes írásokat tartalmaznak éppen a két szerző által közölt publicisztikák: a kollektív lemaradásélmény, a morális pánik és a demokratikus mintakövetési pontok relatív térvesztése vagy a nem demokratikus alternatívák (így például Kína) ebben az időszakban tapasztalt sikerei is.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy illiberális rezsim sok van a világban, vagyis ez a fajta berendezkedés még csak nem is magyar „találmány” (bár a Fareed Zakaria által pejoratív konnotációval bevezetett fogalmat a magyar miniszterelnök kezdte el pozitív értelmezési keretbe helyezni híres 2014-es tusványosi beszédében).

A szerzők a magyar rendszerváltás természetéről szóló több írásban is foglalkoznak azzal, hogy a magyar történelemben hol helyezkedik el az illiberális fordulat. A „hogyan jutottunk eddig?” kérdését részletesen feszegeti például a Harminc év után – A szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet ellentmondásai

című, eredetileg 2021 nyarán megjelent cikkük. Ennek az írásnak az egyik, Marxot parafrázáló, Nem tudják, de teszik címet viselő részében kiemelik, mennyire meglepően közel áll egymáshoz a liberális demokrácia és a versenyen alapuló kapitalizmus radikális baloldal és a radikális jobboldal által megfogalmazott kritikája. A szerzőpáros – nemcsak a hosszú távú, történelmi zsákutcákat, hanem a rendszerváltás történetét elemző írásaiban is – cáfolja a „régén minden jobb volt” álláspontot. Ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy 1. a rendszerváltás nem kudarc volt, hanem siker; 2. Magyarország összességében a régiós versenytársaihoz hasonlóan teljesített; és 3. voltak ugyan jobb és rosszabb kormányzati periódusok, de Magyarország félperiferiás ország volt évszázadokon át, és ma is az maradt. Elismerve, hogy maga a rendszerváltás szerintem is sikeresen indult, az egymást követő gazdaságpolitikai periódusok értékelésében már csak azért is vitatkoznék a szerzőkkel, mert tőlük egészen eltérően látom a Medgyessy–Gyurcsány-periódus teljesítményét. A szerzők a 2000-es évek szociálliberális kormányait sikeresnek ítélik, az általuk bevezetett úgynevezett jóléti rendszerváltás gondolatát időszerűnek tekintik, különösképpen azért, mert a korábbi években túl sokan túl sokat fizettek az újkapitalizmus kialakításáért. Nos, én ezzel szemben úgy látom, hogy a magyarországi szociálliberális rezsím – döntően éppen azért, mert a korábbi évek kormányzatai (is) félrekezeltek a munkaerőpiaci helyzetet, és hibásan kalibrálták a szociális ösztönzőket – a fálnak ütközött a 2008–2009-es válság során, és éppen ezzel ágyazott meg az illiberális fordulatnak is (Tóth, 2026). Ebben nem a félperiferiás helyzet volt a ludas, hanem az elit téves helyzetértékelése és rossz gazdaságpolitikai döntései (köztük a „jóléti rendszerváltás” gyakorlata) is. Ráadásul nagyon is úgy látszik, hogy a hasonló félperiferiális helyzetű regionális sorstársakat (legalábbis az utóbbi tíz év fejleményei alapján) nem sújtja ez a perifériaátok.

Mindezek rögzítése mellett ki kell emelni, hogy a kötet remek, megvilágító erejű cikkeket tartalmaz. (Lásd például A magyar liberalizmus pünkösdi királysága, Az illiberális nemzeti radikalizmusok térnyerése Kelet-Európában és Az Orbán-rendszer szelektív antikapitalizmusa című írásokat.)

Egy ilyen átfogó, napi publicisztikákat is tartalmazó kötet esetében mindig előfordulhat, hogy egyes állítások vagy előrejelzések „rosszul öregednek”. Jelen kötetben is előfordul ez, viszont a szerzők bátorságát és tudományos integritását dicsérem, hogy az írások válogatásakor ezeket sem hagyták ki. Ilyennek ítélem a 2021-es Amerika már visszafordult, Magyarország még nem, illetve a 2023-as Az illiberális visszaszorulása napjainkban című írásokat. Szerintem ezek a cikkek a megírásuk óta bekövetkezett világpolitikai és magyar események fényében túlzottan optimistának bizonyultak. Trump visszatért, és erősebb, mint valaha, a nemzetközi rend felborult, háborúk törtek ki, a magyar illiberális már távolról sem annyira pária az európai szcénában, és bár Magyarországon jelenleg úgy néz ki, hogy szakadás következhet be a sorozatos kétharmados kormányzati győzelmek láncolatában, nem lehet nagy összegű fogadásokat kötni arra, hogy egy következő választáson nem tér-e vissza a szociológiai értelemben vett *ancien régime* (valahogy úgy, ahogyan egyébként 1994-ben is történt...).

Az illiberális hatalomgyakorlás és társadalomszervezés elemzésének régi-új fogalomkészlete

Szelényi Iván és Mihályi Péter két könyvének az egyik legfontosabb hozadéka – értelmezésem szerint – az, hogy erős, a jelenkor társadalmát a korábbiaknál talán pontosabban leíró fogalomkészletet ajánl az olvasóknak.

A két kötet legnagyobb erénye a fogalmi integráció és a transzdiszciplináris nézőpont. A weberi nyitott/zárt kapcsolatok, a ricardói bér-profit-járadék hármasa és a járadéktípusok osztályozása olyan keretet alkot, amely a piaci, intézményi és politikai folyamatokat egyidejűleg képes megragadni. A szerzők korábbi, 2019-es közös munkájának tanulságai jól felismerhetők a mostani kötetpárban is: a hangsúly az egyenlőtlenségek forrásain és a hozzáférés egyenlőtlenségein van, nem pusztán az egyenlőtlen elosztási kimeneteken.

Nagyon fontos megértenünk azt is, hogy az illiberális rendszerben a tulajdon és a rendelkezés viszonyrendszerének átalakulását is megfigyelhetjük a politika és a gazdaság metszetében. A különböző illiberális rendszerek eltérései megragadhatók például abban, hogy a politikavezérelt gazdasági hatalomgyakorlás ágensei *ad hoc*, csupán használatra átadott, ennél fogva ideiglenes és visszavonható, *prebendális* jellegű tulajdonviszonyokat alakítanak ki (mint például az illiberális rendszerek egyik archetípusában, Oroszországban láthatjuk), vagy éppenséggel egy *patrimoniális* (jutalomként, megfelelő szolgálatokért kiérdemelt, örökölhető vagyonokra épített) kapitalizmus karakterjegyeinek dominanciája rajzolódik ki (mint ahogy – persze bizonyos kivételekkel – Magyarországon láthatjuk ezt). A posztkommunista régióban az illiberális rendszerek prebendális és patrimoniális logikái eltérő kombinációkban jelennek meg; ezek arányai időben is változhatnak, és a különbségek országspecifikusak.

Fontos kiemelni ugyanakkor itt egy nem analitikusan hasznos, hanem a politikai cselekvés szempontjából lényeges meglátást, amelyre a szerzők egyik cikkének címe – Lopták vagy kapták? – is utal: a gazdasági berendezkedés alapfigurái nem lopták, hanem kapták a rájuk bízott vagyont – aminek persze mélyreható következményei vannak mindazok számára, akik egy esetleges „politikai elszámoltatás” naiv jelszavával kampányolnak... Ebben a tekintetben kifejezetten megfontolandó az alábbi, kicsit hosszabb idézet is:

„A történelmi régmúltból feltámasztott tulajdoni formák, a prebendális és patrimoniális tulajdon semmilyen értelemben nem tekinthető lopásnak. Akik a jelenlegi, patrónus módjára viselkedő kormányfő, kormány és kormányzat támogatóit, azok a tranzakciók túlnyomó részében jogszerűen gazdagodtak meg. Privilegizált helyzetük nem abból adódott, hogy nekik szabad volt lopni, hanem abból, hogy a kormány a jogszabályokat, a közbeszerzési pályázatokat, az ingyenes EU-pénzek szétosztását és a kormányközeli bankok által nyújtott hitelek konstrukcióit is úgy alakította, hogy ők nyerjenek, s ezáltal áron alul vagy akár ingyen is kaphattak vagyont, s amikor ezek a cégek eladói pozícióba kerülnek, akkor járadékvadász módján aránytalanul magas árakat szabhatnak meg.” (195. o.)

Mindezekon kívül – csak felsorolászerűen – érdemes kiemelni itt néhány olyan témát, amelyet a szociológusok és a közgazdászok is hasznosnak találhatnak:

– Nagyon fontos kontribúció a két könyvben a *patrónus–kliens viszonyok fogalmi tisztázása*. Ezek a relációk ugyanis sok esetben keresztbe metszik az osztálykerete-
ket (ha vannak olyanok), és mindenképpen segítenek alaposabban megérteni a tár-
sadalmi viszonyainkat és társadalmi szerkezetünket is.

– A szerzők több írásban visszatérnek arra a tényre, hogy Max Weber (1987) a hagyományos értelmezések szerint általa definiált *három* (tradicionális, karizma-
tikus és legális-rationális) *uralmi forma* mellett az egyik előadásában egy negyedi-
ket, is megkülönböztetett (*will of the ruled*). Ezt az *alávetettek akarataként* fordították
le, jelezve, hogy alkalmasint az illiberális hatalomgyakorlásnak is szüksége lehet az
alávetettek legitimációjára – legalábbis a periodikusan visszatérő választások során
kinyilvánított beleegyezésére.

– A kötet tartalmaz elemzést a mostanában oly sokszor emlegetett szuverenitásról is,
és ennek kapcsán gondolatébresztő okfejtéseket olvashatunk arról, hogy milyen szerepe
van a modern polgári állam (és szuverenitás) kialakulásában a *területiségnek*.

– Végezetül nagyon is hozzátartozik az *illiberális rendszerek természetrajzá-
hoz* a morális pánik felszítása, ami nem egyszerűen ellenségképzést jelent, hanem
képeséget egy olyan veszély felvázolására, amely végső soron a megszokott, jól
bevált világunk fenekestül való felforgatásával járhat együtt, és bizonyos mértékig
az eddig megtapasztalt világunk végéhez vezethet azoknak a szemében, akik foga-
dókészek az efféle veszélyekre.

A szerzők által leírt és mozgatott fogalmi készlet minden bizonnyal termékenyen
tudná segíteni annak elemzését, hogy mennyire tud tartós lenni, mennyire képes
meggyökerezni a társadalomban és a gazdaságban az illiberális átalakulás. Menny-
nyire változtatta meg a magyar „létező kapitalizmus” arculatát az Orbán-rendszer
gazdasága? Történt-e olyan átalakulás, amely alapjaiban fékezheti a kapitalizmus
általában meglevő – de különösképpen a megállapodott kapitalista rendszerekre jel-
lemző – önkorrekciós képességét? Mennyire járadékos társadalom a miénk? Meg
lehet-e törni a járadékképződés mechanizmusait? Mennyire szövi át a magyar tár-
sadalmat a patrónus–kliens viszonyrendszer? Van-e, és ha van, akkor mennyire tud
tartós lenni a re-feudalizáció Magyarországon? Inkább a marxi fogalomhasználattal
leírt osztályviszonyok jellemzik a berendezkedésünket, vagy éppenséggel a weberi
terminológiával jobban értelmezhető rendiesebb, patrónus–kliens relációkkal leír-
ható társadalom lett a miénk?

A köteteket azért is érdemes átlapozni, mert instrukciókkal szolgálnak ahhoz, hogy
melyik polcokhoz menjünk először a könyvtárban akkor, ha a magyar társadalom
leírásához keresünk elméleti kapaszkodókat.

Először is nem lehet elégszer aláhúzni, mennyire fontos *Max Weber* fogalomkész-
lete akár az illiberális társadalmak leírásához. A járadékok egyenlőtlenségeket meg-
határozó jellegének megértéséhez közelebb jutunk, ha a nyitott és zárt kapcsolatok
terminusaiban definiáljuk a járadékok létrejöttét. Ha az illiberális berendezkedés
társadalmi mechanizmusait akarjuk megérteni, a prebendális és patrimonialis tulaj-
donlás és hatalomgyakorlás, patrónus–kliens viszonyok fogalmi segítenek a megvi-
lágításban. A tradicionális, karizmatikus és legális-rationális uralom típusai mellett

a magyar viszonyrendszer jobb megértését szolgálja az alávetettek uralma névvel ellátott rezsim bevezetése is.

Weber mellett a másik reaktiválandó gondolkodó *David Ricardo*, akinek a járadékkal kapcsolatos fejtegetései megtermékenyítőbbek és hasznosabbak a mai viszonyok megértéséhez (és akár a közösségi választás modern irodalma számára is). Ugyanakkor a járadékok szociológiai megértéséhez elengedhetetlen *Aage B. Sørensen* munkásságának ismerete. Ezáltal jutunk hasznos elméleti kerethez a mai magyar berendezkedés és egyenlőtlenségi rendszer elemzéséhez is. Érdekes, ahogyan a szerzők *Marxhoz* viszonyulnak, akinek a tudományos munkássága sokak kiindulópontja a magyar szociológustársadalomban. Szelényi és Mihályi azt mondják, hogy „Marxnak voltak máig idézhető, zseniális meglátásai, de éppen a lényegét, a jövőre vonatkozó előrejelzéseit tekintve tévedett” (77. o.). A szerzők egy helyütt azt is megállapítják, hogy a társadalomszerkezet leírására esetenként alkalmasabb a patrónus–kliens viszonyrendszer értelmezési kerete az osztályviszonyokon alapuló fogalomhasználatnál. Korábban említettük, hogy a szerzőpáros tudományos munkakapcsolatának kiindulópontja *Thomas Piketty* könyvének vitája során indult. Róla most lényegében azt mondják, hogy Piketty sokszor állít jókat az egyenlőtlenségek alakulásáról, de éppen a lényegét, az okokat illetően többszörösen is téved: helytelenül tesz egyenlőségjelet a tőke és a vagyon közé, az egyenlőtlenségeket – egyébként jó marxista módjára – a profithajszára vezeti vissza és nem a kapitalizmus tökéletlenségeire, a kapitalizmusban is meglevő feudális jellegre (amit például a járadékok keletkezése is tanúsít).

Szelényi Iván és Mihályi Péter két kötete olyan fogalmi és empirikus keretet ad a poszt-kommunista társadalmak és a kortárs magyar fejlemények vizsgálatához, amely az egyenlőtlenségeket nem pusztán elosztási, hanem hozzáférési és intézményi kérdés-ként kezeli. A kötetpár által bemutatott fogalmi készlet alkalmazásával az illiberális berendezkedések tartósságáról, az önkorrekciós képességről és a „re-feudalizáció” hipotéziséről is megalapozottabb állítások fogalmazhatók meg. A járadék weberi és ricardói fogalmának újraértelmezése, a patrónus–kliens viszonyok és a prebendális/patrimoniális tulajdonrendi mintázatok leírása, valamint az illiberalizmus strukturális magyarázata együttesen járulhatnak hozzá a hazai és a nemzetközi diskurzus megújításához – ha a tudós és kutató olvasók széles körben megismerkednek e két kötet tartalmával, és használják, vitatják, alkalmazzák az ajánlott fogalmi kereteket.

Hivatkozások

- Konrád, Gy., & Szelényi, I. (1978). *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
- Mihályi, P., & Szelényi, I. (2019). *Rent-seekers, profits, wages and inequality: The top 20%*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-03846-6>
- Piketty, T. (2015). *A tőke a 21. században*. Kossuth Kiadó.

- Ricardo, D. (2017). *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. Válogatás egyéb írásokból és parlamenti beszédekből.* (Ford. Atkári J.) Napvilág Kiadó. (Az eredeti mű megjelenése: 1817.)
- Sørensen, A. B. (1996). The structural basis of social inequality. *American Journal of Sociology*, 101(5), 1333–1365. <https://doi.org/10.1086/230825>
- Sørensen, A. B. (2005). Foundations of a rent-based class analysis. In E. O. Wright (Ed.), *Approaches to class analysis* (pp. 119–151). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488900.006>
- Stiglitz, J. (2012). *The Price of inequality: How today's divided society endangers our future.* W. W. Norton & Company.
- Szelényi, I. (2019). *Tanulmányok az illiberális posztkommunista kapitalizmusról.* Corvina Kiadó.
- Szelényi, I., & Mihályi, P. (2020). *Varieties of post-communist capitalism: A comparative analysis of Russia, Eastern Europe and China.* Haymarket Books. <https://doi.org/10.1163/9789004413191>
- Tóth, I. Gy. (2026). „Európába, de mindahányan.” Politikai-gazdaságtani esszé a magyar társadalom konvergenciafolyamatairól a rendszerváltás útjának felén(?) túl... In Gyurgyák J., Kovách I., Pálincás J., Romsics I., & Szathmáry E. (szerk.), *Merre tovább? Magyarország helyzete és kilátásai* (pp. 54–80). Osiris.
- Weber, M. (1987). *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, M. (1998). *Tanulmányok.* Osiris.

Tóth István György